

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

В статті раскрыто некоторые проблемы современного становления государственной-языковой политики при правовом регулировании языковых отношений в законодательстве Украины, большое внимание уделено проблемам юридической терминологии в украинском законодательстве, поиску путей её усовершенствования.

Ключевые слова: украинское законодательство, юридическая терминология, языковое законодательство, юриспруденция, законодательные акты, нормативные акты, правотворческий процесс, языковые отношения.

The article analyses some problems of contemporary formation of state language policy in the context of regulation of language relations in the Ukrainian legislation. The special attention is given to the issues of juridical terminology in the Ukrainian legislation, the ways of its improvement.

Key words: Ukrainian legislation, juridical terminology, language legislation, jurisprudence, legislative act, normative act, lawmaking process, language relation.

Активний розвиток ефективного забезпечення мовними засобами правотворчого процесу в Україні зумовлює потребу дослідження юридико-лінгвістичних особливостей текстів нормативно-правових актів, пошуку шляхів удосконалення їх інтерпретації, напрацювання практичних рекомендацій.

Посідаючи не останнє місце у мовних теоретико-правових дослідженнях ефективності правових норм, проблема мовного забезпечення законотворчої

© КОРЖ Антоніна Василівна – кандидат політичних наук, доцент КНУВС

© ФОНТОШ Наталія Михайлівна – магістрант КНУВС

діяльності належить до недостатньо вивчених питань юридичної науки. Це потребує окремого і ґрунтовного дослідження юридико-лінгвістичного тлумачення, особливо зважаючи на те, що врахування правил цього способу тлумачення має пріоритетне значення для всіх інших способів зв'язування змісту норми права та видів тлумачення.

Сучасний етап реформування законодавства в Україні супроводжується вирішенням проблемних питань функціонування юридичної термінології у правничій сфері, що зумовлено потребою забезпечити всі правові галузі унормованою мовою на сучасних методологічних засадах кодифікації термінів у законодавчих актах.

Із прийняттям Основного Закону – Конституції 1996 року Україна вступила у новий етап свого розвитку на шляху створення демократичної, правової держави, який характеризується широкомасштабними державно-правовими, реформаційними процесами, завдання яких – оновити українське суспільство. Значні зміни торкнулися і правотворчого процесу, реформування якого традиційно здійснюється, насамперед, через трансформацію принципів законодавства. Серед принципів, що найбільшою мірою опинилися у цей перехідний період на перехресті законодавчих, політичних, соціальних, наукових та правозастосовчих поглядів і позицій, знаходиться принцип забезпечення правотворчої бази.

Проблематика нормативного визначення та реалізації принципу національної мови у правотворчому процесі актуалізована на сьогодні потребою вдосконалення чинного законодавства, гармонізації українського права із правом європейських співтовариств, зміни пріоритетів, цілей і завдань правотворчого процесу в Україні.

Окремі аспекти цієї проблеми висвітлювали у своїх працях О. Тихомиров, І. Усенко, С. Караванський, Г. Кожевников, Т. Демченко, І. Філіпчук, В. Савицький, Н. Артикуца та інші. Проте більшість досліджень проблематики нормативного визначення та реалізації принципу національної мови у правотворчому процесі мають описовий характер і присвячені переважно з'ясуванню лише окремих її аспектів: висвітленню позиції певної сили або аналізу лише окремих проблем мовного законодавства.

Метою та завданням цієї статті є дослідження перекладу юридичної термінології в українському законодавстві та пошуку шляхів її вдосконалення.

Активний розвиток ефективного забезпечення мовними засобами правотворчого процесу в Україні зумовлює потребу дослідження юридико-лінгвістичних особливостей текстів нормативно-правових актів, пошуку шляхів удосконалення їх інтерпретації, напрацювання практичних рекомендацій.

Посідаючи не останнє місце у мовних теоретико-правових дослідженнях ефективності правових норм, проблема мовного забезпечення законотворчої діяльності належить до недостатньо вивчених питань юридичної науки. Це потребує окремого і ґрунтовного дослідження юридико-лінгвістичного тлумачення, особливо зважаючи на те, що врахування правил цього способу тлумачення має пріоритетне значення для всіх інших способів зв'язування змісту норми права та видів тлумачення.

Проблема термінології, з боку нинішніх реалій, існує у будь-якій спеціальній галузі знань, оскільки вона є не просто формальним атрибутом державності, а й орієнтиром для розв'язання інших термінологічних проблем, важливим чинником розвитку всієї ділової лексики, і наскільки така галузь специфічна, настільки

актуальним є це питання. Особливо яскраво проблема термінології висвітлена в юриспруденції.

Юриспруденція – це юридична наука, досить розгалужена і диференційована система наукових знань, видів і форм наукової діяльності. Кожна її структурна частина зумовлена потребами пізнавальної і практичної правової діяльності, що відображає багатоаспектне і багатоцільове призначення як науки¹.

Особливе місце в юриспруденції посідають юридичні терміни. Саме способи вираження законодавчої думки багато в чому залежать від сутності держави, яка видає закони, від інтересів соціальних прошарків, які проголошують свою волю у праві. Юридичні терміни виникають разом з іншими термінами у результаті правотворчості. Вони лише відображають явища дійсності, а не породжують їх. Терміни, якими послуговується законодавство, їх особливості, проблеми, що пов'язані з ними, ці та інші питання є надзвичайно важливими з огляду на роль, яку відіграє законодавство. Адже для забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина, дотримання інших принципів правового регулювання суспільних відносин та й взагалі ефективного здійснення правового впливу необхідним є вдосконалення відображення волі законодавця у правових актах.

Юридична термінологія бере витоки з «Руської Правди», міжнародних договорів та інших юридичних актів Київської Русі. Важливим етапом розвитку юридичної термінології був період Української РСР, що, з одного боку, не міг не стати досить важливим періодом розвитку термінів у зв'язку з прийняттям численних міжнародних актів, а з іншого – це був період свавільного втручання в українську мову насильницького реформування у напрямі зближення та злиття її з російською мовою.

Як відомо, слово «*термін*» прийшло до слов'ян ще з античних часів, означаючи в латинській мові *межу, кордон, рубіж*. В Україні ця назва поширюється вже з XVIII ст. Від слова *термін* утворене слово *термінологія*, що означає сукупність термінів з усіх галузей знання (або однієї галузі знань).

З XX ст. юридична термінологія активно розвивається та збагачується. Про це свідчать видані в останні роки перекладні довідники юридичної термінології, поява яких стала великою підтримкою в оволодінні мовою спеціальності, знання якої вкрай необхідне при підготовці українських спеціалістів у юридичній сфері.

Термінологічні назви у сфері юриспруденції, як і в усіх інших сферах, здійснюють одну з основних своїх функцій – пізнавально-інформативну, пов'язану з реєстрацією та збереженням нагромаджених людством знань. Терміни не тільки називають, а й логічно, точно, вичерпно у певний час розвитку науково-пізнавального процесу визначають відповідні поняття.

Проблема української юридичної термінології одночасно є віддзеркаленням як мовно-етнічного, так і мовно-правового розвитку суспільства. У свою чергу, поступ у її розв'язанні спричинятиме прискорення всіх інших аналогічних етнодержавних процесів².

Юридична термінологічна система є невід'ємним елементом правової реформи. Кодифікаційні акти становлять фундамент законодавства. Вони упорядковують нормативно-правовий масив, усувають наявні суперечності, уніфікують категорійний матеріал, забезпечують єдність термінологічно-мовного оформлення законодавчих актів. Крім того, процес створення юридичних термінів, як і всієї української термінології, понад 70 років підпорядковувався законам і правилам російської мови. На сучасному етапі існує можливість запровадити нову терміно-

логію шляхом її органічного включення безпосередньо до тексту ще на етапі його опрацювання. Ступінь розвитку юридичної термінології свідчить про рівень юридичної термінологічної культури в державі, про ставлення до законодавства. Чим розвинутіша юридична система, тим ширше розвивається наука про право, проявляється турбота про вдосконалення законодавства і зміцнення законності. Чим краще відпрацьована термінологія, тим вона досконаліша і більше уваги приділяється її розвитку.

Сьогодні українську юридичну термінологію формують нормативно-правові акти, які створювалися у різний час, використовувалися різними політико-економічними устроями, ґрунтувалися на різних методологічних засадах, мали різну мету. Як зазначає І. Усенко, у центрі правничої термінології, перекладів та словників створено комп'ютерний банк термінологічних нормативів та вилучених з обігу юридичних термінів, що дає змогу за допомогою спеціалізованих пошукових програм швидко здійснювати автоматизовану перевірку будь-якого законодавчого тексту саме з погляду правильного юридичного терміновживання, що є новим кроком щодо створення і перевірки законодавчих текстів³.

Як зазначає І. Усенко, дійсно, юридична термінологія є зрусифікованою, для одного і того самого поняття вживається декілька термінів, і навпаки, один термін вживається для позначення різних понять, а іноді просто відсутній.

Системна організація юридичних термінів виявляється як у плані змісту (юридична термінологія відображає систему наукових понять як найменувань певних категорій, зокрема, процесів, явищ, предметів, ознак тощо), так і виражень, але при визначальній ролі змісту. Юридична термінологія є основним і найбільш інформативним пластом лексики мови законодавства, який сприяє точному і виразному формулюванню правових розпоряджень, досягненню максимальної лаконічності юридичного тексту. Однією з характерних рис юридичної термінології є її загальна поширеність. Саме різноманітні суспільні відносини є предметом правового регулювання. Практично немає такої сфери життя, якої б не торкалося право. Тому в нормативних актах використовується і побутова лексика, і найменування різних послуг, і словниковий склад різноманітних галузей знань. Юридична термінологія специфічна. Вона насичена словами, що мають особливе юридичне значення, наприклад, *дознавач, безчинство, обшук, зломщик, охоронець, понятий, розшук, правник, право, слідчий, суд, хабарник, шахрай, злочинець, позов, право, суддя, освідчування, підозрюваний, обвинувачений, очевидець, свідок, потерпілий, злочин;*

– словосполученнями, наприклад, *викривальний доказ, документальний доказ, незаперечний доказ, непрямий доказ, неспростований доказ, слідчі дії, очна ставка, процес доказування, кримінальна справа, кримінальна відповідальність, судовий розгляд, підписка про нерозголошення даних, судове слідство, явка з повинною, протокол допиту, сліди злочину, висновок експертизи;*

– абрєвіатурами: *МВС, ОРД, ДАІ, ОВС, КПК України* тощо⁴.

Вживаються віддієслівні іменники, не характерні для загального вжитку, наприклад, *притягнення, недонесення, призупинення, обвинувачення, доопрацювання, нерозголошення* тощо. Нині, коли швидко розвивається законодавча діяльність, зокрема, юридична термінологія, – один із найважливіших напрямів впливу юридичної теорії на практику, точність і ясність юридичних формулювань, чітке їх мовне втілення, правильне вживання правничої термінології визначає ефективність дії законодавства, сприяє зміцненню законності й дисципліни, охорони й забезпечення прав особистості⁵.

Більшість багатозначних слів визначає особливі юридичні поняття. Так, *пом'якшити* – зробити покарання менш суворим, *стаття* – певна частина тексту в юридичному документі, *організатор* – ініціатор злочину тощо.

Структурне ядро сучасної юридичної термінології – двокомпонентні терміни – словосполучення, утворені за моделями: найпоширенішою – «прикметник + іменник» (*безапелляційний вирок, очна ставка, кримінальний позов, неповнолітній злочинець*), менш поширені «іменник+ іменник» – *злочинність неповнолітніх, слід пограбування* тощо.

Юридичний термін – це слово чи словосполучення, що вживається в законодавстві, є узагальненим найменуванням юридичного поняття, має точний і визначений зміст, вирізняється змістовою однозначністю та функціональною стійкістю; це словесні визначення державно-правових понять, за допомогою яких виражається та закріплюється зміст нормативно-правових приписів держави. Наприклад: *посвідчення особи* – офіційний документ установленого зразка, що посвідчує особу власника, кому він виданий; *порушення кримінальної справи* – процесуальна дія, акт компетентного органу, з якого починається офіційне розслідування кримінальної справи; перша обов'язкова стадія кримінального процесу⁶.

В умовах побудови правової держави природним є процес перегляду та оновлення законодавчої бази, прийняття нових документів, що регламентують діяльність правоохоронних органів. І якщо на даному етапі юридична база цих документів перебуває під ретельним аналізом представників багатьох державних структур, причетних для складання документів, законів, їх затвердження і прийняття, то мовна експертиза, на нашу думку, суттєво відстає від законодавчої. А це, у свою чергу, позначається не лише на рівні культури мови загалом, насамперед, на якості та досконалості законодавчої бази.

Як відомо, в основу діяльності правоохоронних структур покладені єдині систематизовані законодавчі акти (кодекси), в яких містяться норми права, що регулюють певну галузь суспільних відносин. Проте доводиться констатувати факти, що ускладнюють службову діяльність представників правоохоронних органів. Причиною цього стає, насамперед, недосконалість мовлення, зокрема – недостатня увага до стандартизації та термінологізації ділового мовлення. Будь-яка двозначність формулювань у Цивільному чи Кримінальному кодексах призводить до численних службових зволікань, «різничитань» та різнодумачень. Змістова точність мови документів – одна з головних умов, що забезпечує практичну і правову цінність ділового тексту. Недбало вибраний термін спотворює зміст статті кодексу, створює можливість для подвійного тлумачення закону й ускладнює сприйняття його змісту.

Та чи не найбільшу кількість хиб мовного характеру виявляємо у Цивільному кодексі України. Переважна більшість їх, зазначає С. Караванський, це кальки з російської мови. Наприклад, у ст. 10 цього Кодексу записано: «*Зміст правоздатності громадян визначає право користування жилими приміщеннями*». Перша хіба – це, звичайно, неправильний переклад українського слова *жилой* з російської. Перекладні словники 1976 р. видання і найновіші подають лише один варіант цього слова – *житловий* як «користування житловими приміщеннями»⁷.

У ст. 130 Цивільного кодексу України записано: «*Риск випадкової загибелі речі...*» що не є, на нашу думку, виправданим. Прийнятним є відповідник *ризик*, фіксований у всіх лексикографічних працях.

Ми цілком підтримуємо думку С. Караванського, що додаткового редагування, потребують окремі статті трудового законодавства України. Цілком неприйнятним є, наприклад, формулювання ст. 21 КЗпП: *«Трудовий договір є угода, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові»*. Йдеться про виконання правил внутрішнього розпорядку, отже, треба говорити про *«дотримання правил внутрішнього порядку»*, оскільки саме таке словосполучення найточніше передає зміст угоди. *Дотримання*, як зазначено у словнику української мови, це *«точне без відхилень виконання, здійснення чого-небудь обіцяного, необхідного»*⁸.

Помилковим з огляду на нормативність літературної мови, вважає Г. Кожевніков, є використання у законодавчих документах слів, близьких за звучанням у російській без знання їх значення. Міжмовна паронімія часто стає причиною неоднозначності формулювань законів, різнотлумачень окремих статей. Так, у Кримінальному кодексі України він виявляє наявні дуплети, створені у результаті міжмовної плутанини, зокрема: *податкова поліція – податкова міліція, посадові особи – службові особи (обов'язки), вимагання – вимагательство, змова – зговор, покази – показання, захоплення – захват* тощо⁹. На етапі відродження національних ознак української мови робота над укладенням статей передбачає утвердження лексичних норм та усунення відхилень від словотворчих типів творення українських слів. Недопустимим і неправильним є бездумне використання кальки з мови – посередника, наприклад, російської. З величезного запасу слів двох споріднених мов часто добираються відповідники, подібні до українських. Таке слововживання, як правило, призводить до збіднення української мови. А за висловом відомого мовознавця, критика, літературознавця Ю. Шевельова, коли така народність розпочинається в іншій мові, то це збіднює все людство¹⁰.

Формування понять об'єктивно в юридичній термінології викликає подальший розвиток термінологічного значення, зокрема його збагачення у зв'язку з відображенням нових ознак позамовної дійсності. Важливою рисою юридичних термінів є їх тісний зв'язок із світоглядом та ідеологією пануючого класу, з різними політичними і юридичними теоріями, суспільними традиціями, правовим досвідом. У період оновлення правотворчої бази, підвищення значення ефективного мовного опрацювання текстів актуальним є питання щодо залежності правильного тлумачення від мовного оформлення документів. Переклад правничих текстів вимагає не лише особливо обережного ставлення до передачі змісту документа, а й ретельного добору українських відповідників юридичних термінів. Помилки у перекладі, внаслідок яких змінюється значення, звужується чи розширюється сфера застосування визначень та положень документа, роблять його юридично невідповідним до оригіналу. Відтак і можливість застосування документа у правничій практиці стає сумнівною, може призвести до важкопередбачуваних наслідків¹¹. При читанні законодавчих актів привертає увагу неоднозначність вживаної термінології. Невпорядкована термінологія негативно позначається на якості закону, породжує безплідні спори у теорії і на практиці. Зокрема, вона недопустима при викладенні поняття злочину, яке у кримінальному законодавстві є основоположним. На жаль, у деяких нормативних актах, прийнятих за останні роки відповідними органами законодавчої влади, трапляються непоодинокі випадки неправильного вживання українських правових термінів, що ускладнює як їх тлумачення, так і застосування. З огляду на специфіку функціонування юридичної термінології, зазначає Н. Артикуца, яка використовується фак-

тично в усіх сферах життя, слова та словосполучення у перекладі з російської на українську мову мають бути правильно відтворені особливо в законодавстві, оскільки вони регулюють правові відносини. Потреба в такому перекладі особливо актуальна, адже неправильно перекладений термін втрачає своє значення в юридичному тексті¹². Отже, для правової термінології характерним є безперервний розвиток, у лексиці якої відображаються всі процеси історичного поступу. Зміни словникового складу української мови безпосередньо пов'язані з розвитком суспільства та виробничою діяльністю людини. Але, незважаючи на те, що сучасна українська літературна мова постійно розвивається, оновлюється та збагачується, юридична термінологія виявляється найстійкішою до змін, що пояснюється стабільністю юридичної форми, а також тим, що мова права сприймає лише стійкі та загальновизначні мовні конструкції. Ризик правотворчих помилок значно зменшується, якщо підготовка документа здійснюється з дотриманням правил. На сьогодні вони законодавчо не закріплені. Ці правила обґрунтовані в рекомендаціях учених і практиків, які займаються правотворчою діяльністю, і вважаються загальноприйнятими й обов'язковими тому, що відступ від них чи їх ігнорування неминуче веде до зниження якості документів, які створюються, їх неефективності. Як бачимо, складна ситуація з українською мовою у текстах ділових паперів у цілому вимальовується досить виразно. Ця проблема буде існувати до тих пір, поки не буде культу української мови, поки державна мова в усіх сферах нашого життя не займе належне їй місце. Україномовне середовище сформується лише за умови практичної необхідності в українській мові. Отже, проблема нормативного визначення та реалізації принципу національної мови у правотворчому процесі актуалізована на сьогодні необхідністю вдосконалення чинного законодавства, гармонізації українського права із правом європейських співтовариств, імплементації міжнародно-правових норм і стандартів у галузі захисту прав і свобод людини, зміни пріоритетів, цілей і завдань правотворчого процесу в Україні.

1. *Тихомиров О.* Міжнародна поліцейська енциклопедія. – Т.1. – К., 2003. – С. 1111.
2. *Усенко І.* Українська юридична термінологія / Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 242.
3. Там само.
4. *Корж А.В.* Українська мова професійного спрямування: навч. посіб. – К., 2009. – С. 83.
5. Там само.
6. Там само.
7. *Караванський С.* До питання неперекладності // Укр. мова та літ., ч.2, 2000. – С. 42.
8. Там само.
9. *Кожевніков Г.* Нові закони слід ретельніше редагувати // Право України, 1993, № 56. – С. 32.
10. *Савицький В.М.* Язык процессуального закона. Вопросы терминологии. – М., 1987. – С. 112.
11. *Погрібний А.* Світовий мовний досвід та реалії: Інститут відкритої політики. – К, 2003. – С. 83.
12. *Артикуца Н.* Роль мови у законодавстві. // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи / Тези доповідній ІУ міжвузівської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови. – К., 2008. – С. 83.